

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Л. Є. ХОРОНЖЕВСЬКИЙ

У сучасних умовах реформування вищої школи, відповідно до положень Болонської конвенції, особливого значення набувають питання підготовки висококваліфікованих педагогів-фахівців. З позицій сьогодення набуває особливої уваги й потребує вирішення проблема якісної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, спроможних здійснювати свою діяльність у нових умовах із урахуванням здоров'язберігаючих технологій. Оскільки проводити уроки з фізичної культури майбутнім учителям значно легше, ніж організувати позакласну роботу, виникає потреба удосконалення даного виду професійної підготовки.

Найбільші труднощі під час організації позакласної роботи учителів фізичної культури вбачають в нерегламентованості даного виду діяльності, у реалізації принципів ініціативності, творчості, колективізму, врахування вікових та індивідуальних особливостей учасників, добровільної участі вихованців у позакласній роботі. Педагогам доводиться мобілізувати гностичні, конструктивні, організаторські та комунікативні уміння для досягнення високого результату.

Тому трапляються приклади низького рівня організації позакласної роботи, відсутність координації різних видів діяльності. Зустрічаються факти формального ставлення до проведення позакласних заходів, іноді механічно переносяться сюди на урочні форми роботи. За результатами наших досліджень, лише 12% майбутніх учителів фізичної культури засвідчують оптимальний рівень готовності до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи.

Мета статті – розкрити зміст підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи засобами позашкільної практики.

Нормативні документи сьогодення вказують на те, що «основною організаційною формою фізичного виховання в усіх типах навчальних закладів є урок (заняття); а також «крім уроків (занять) позаурочні форми: фізкультурно-оздоровчі заняття в режимі дня, заняття у фізкультурних гуртках і спортивних секціях, групах загальної фізичної підготовки (ЗФП), групах лікувальної фізичної культури, спортивних школах, клубах за інтересами, спортивних класах, самостійні заняття фізичними вправами, виконання домашніх завдань з фізичної культури. Крім того, зазначається, що «система фізичного виховання дітей і молоді України базується на принципах індивідуального і особистісного підходів, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого застосування різноманітних засобів і форм фізичного вдосконалення» [5, 7].

За твердженням Г. Богданова, в режимі шкільного дня необхідно використовувати гімнастику до уроків, години здоров'я та рухливі перерви, дня здоров'я та спорту, а також позакласні заняття, форми яких не є раз і назавжди визначеними, у зв'язку з тим, що інтереси учнів змінюються, але взагалі це фізкультурні, спортивні та туристські гуртки [1, с. 6–7]. Л. Волков визначає позакласну фізкультурно-оздоровчу та спортивно-масову роботу, яка організується на основі широкої самостійної діяльності учнів [2, с. 17].

Ю. Железняк, В. Кашкаров, І. Кравцевич вважають позакласну спортивну та фізкультурно-оздоровчу роботу однією з найважливіших складових фізичного виховання в школі, яка проводиться в позаурочний час (крім фізкультхвилинок) і відносять до неї заходи, спрямовані на поліпшення здоров'я та фізичного розвитку учнів: ранкову зарядку (гімнастику), гімнастику до навчальних занять, фізкультхвилинки на уроках, рухливі ігри на перервах, спортивні заняття, свята та конкурси, а з форм організації фізкультурно-оздоровчої роботи зі школярами рекомендують: спортивну годину, товариські зустрічі з видів спорту, туристичні естафети, спартакіади, воєнізовані естафети, легкоатлетичний крос, спортивні аукціони, веселі старти, дні здоров'я, спортивні вікторини та КВК, зустрічі зі спортсменами, спортивні та рухливі ігри, туристичні походи, «спортивні вогники» тощо [8, с. 135].

Учитель фізичної культури здійснює безпосереднє організаційне та методичне керівництво позакласною роботою з фізичного виховання, організовує роботу спортивних секцій та тренування збірних команд, залучаючи до цього фізкультурний актив школи, учителів-предметників, планує

загальношкільні фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи (масові змагання, фізкультурні свята та вечори, дні здоров'я) та забезпечує їх проведення спільно з фізкультурним активом, педагогічним колективом та батьківським загалом. Учитель фізкультури, на думку О. Деминського, є головним виконавцем усієї багатогранної роботи з фізичного виховання в школі. Він відповідає не тільки за проведення уроків, але і за фізичне виховання учнів узагалі, включаючи всі різновиди форм та методів, які використовуються у цій роботі. Автор зазначає, що учитель фізичної культури – особа в школі помітна, найбільш активна та діяльна, яка є «генератором» руху, як у прямому, так і в переносному значенні, тому до його професійної підготовки особливі вимоги [3, с. 303].

Метою підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи є досягнення ними стану відповідної готовності. Науковці Л. Кондрашова, А. Ліненко, В. Моляко та ін. розглядають поняття «готовність» у двох контекстах: функціональному й особистісному. За умов функціонального підходу «готовність» трактується як психофізіологічний стан, що забезпечує швидкість актуалізації необхідного досвіду.

У контексті особистісного підходу «готовність» розглядається як інтегративна, стійка характеристика, яка дає можливість успішного виконання діяльності. Спираючись на аналіз цього поняття, можна визначити «готовність до професійної діяльності» як інтегрована педагогічною системою утворення особистості, що характеризує її активність при підготовці та залученні до діяльності [9, с. 202]. Поняття «готовність до професійної діяльності» є предметом дослідження як психологів, так і педагогів. Так, В. Бахарев і С. Максименко визначають «готовність» до того чи іншого виду діяльності як цілеспрямоване вираження особистості, що містить її переконання, погляди, відношення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки.

Дослідники феномену готовності до професійної діяльності (Л. Бродська, М. Карченкова, С. Тарасова) визначають його з позицій наявності загальних властивостей готовності людини до праці та виділяють основні складові такої готовності: фізичну, психофізичну, психологічну, професійну (науково-теоретичну і практичну). Готовність до педагогічної діяльності ми розглядаємо як складне соціально-психологічне утворення, ядро якого складають позитивне ставлення до професії, наявність професійно важливих якостей особистості, певна структурність професійних знань, умінь, навичок і здібностей, результат професійної освіти й виховання, соціальної зрілості особистості, а також почуття відповідальності за результати своєї діяльності.

Проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи розглядалась у психолого-педагогічній літературі досить різнобічно: психологічні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів (О. Яковліва, Т. Яценко); методичний аспект підготовки (М. Сисоєва, О. Столяренко, С. Шмаков); формування у студентів педагогічних здібностей (А. Кірпи́чник, С. Кульневич, В. Ліщинський, А. Лутошкін, Р. Немов, В. Оржеховська, О. Пилипенко); підготовка студентів до спортивно-оздоровчої роботи в дитячих таборах відпочинку (В. Майборода, В. Лях, М. Фрідман); форми організації та методика проведення дозвілля підлітків (Г. Аксельруд, В. Війт, Є. Козловський, Б. Купріянова, К. Паломіс, В. Петрусинський, М. Рожков, Р. Соболевський); соціально-психологічна підготовка вчителя до роботи з важковиховуваними дітьми (З. Зайцева, Є. Рогов, Н. Хамська, І. Холковська, Т. Яценко).

Результат аналізу наукових робіт, стану і детермінант професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позакласної роботи дозволив виділити низку протиріч: між потребами суспільства у формуванні нових ціннісних орієнтацій і невисоким рівнем готовності майбутніх педагогів до вирішення виховних завдань позакласної роботи; між потребами інтегрованого підходу до формування особистості майбутнього вчителя, оволодіння ним професійними знаннями та вміннями і слабкими зв'язками між загальнокультурною, спеціальною і психолого-педагогічною підготовкою; між необхідністю реалізації особистісно зорієнтованого підходу до становлення фахівця в цілісному освітньому процесі вищого навчального закладу і недостатньою цільовою інтеграцією основних складових навчального процесу – навчальної, позааудиторної діяльності студентів, їхньої самостійної роботи, проходження педагогічної практики; між наявністю потенційних можливостей студентів до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи та несформованістю у них потреби у творчій праці.

Залишається недослідженою низка питань важливих для теорії і практики готовності студентів до позакласної роботи з учнями: недостатньо висвітлено процес підготовки майбутніх учителів з позицій сучасних концепцій навчання й виховання, не досліджувалась дана проблема в рамках професійної підготовки студентів педагогічних ВНЗ. Потребують визначення та дослідження

педагогічні умови ефективного формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи.

Аналіз теоретичних джерел щодо готовності майбутнього педагога до виховної діяльності, дозволив нам виділити **компоненти цієї готовності** (мотиваційно-вольовий, інтелектуально-операційний, оцінювально-рефлексивний), визначити змістовні характеристики означених компонентів, а також виділити професійно важливі якості фахівця, що виступають передумовою ефективною реалізації виховної взаємодії з дітьми (Рис. 1.).

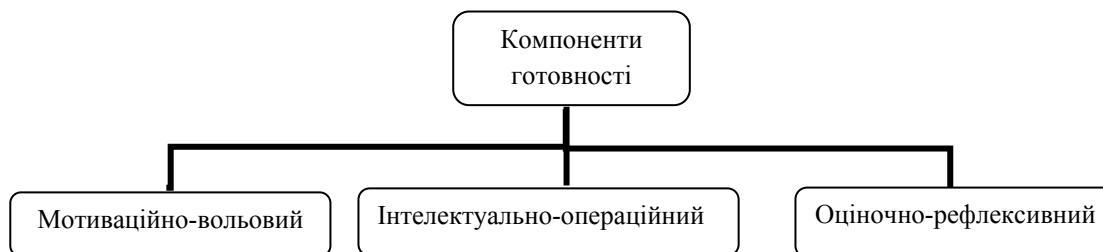

Рис. 1. Компоненти готовності студентів до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи

Мотиваційно-вольовий компонент готовності передбачає професійну спрямованість, наявність особистісних якостей, які визначають придатність спеціаліста здійснювати виховну роботу з дітьми (усвідомлення своїх професійних цілей, ціннісних орієнтацій, принципів, любов до дітей, емпатія, гуманізм, демократизм) та формує основу для реалізації інших її структурних компонентів. Змістовними характеристиками мотиваційно-вольового компоненту готовності до позакласної роботи з учнями виступають: гуманістична спрямованість професійної діяльності, наявність інтересу і стійкої педагогічної позиції щодо гуманістичних засад процесу виховання підростаючого покоління; потреба в розумінні внутрішнього світу дитини, бажання сприяти її особистісному розвитку, соціалізації; потреба розвивати свої педагогічні здібності; вміння керувати собою, своїм психічним станом.

Інтелектуально-операційний компонент готовності майбутнього вчителя до позакласної роботи з дітьми відображає наявність необхідних загальних гуманітарних і спеціальних знань з теорії та методики виховної роботи, що відображають сучасний стан розвитку психології і педагогіки; професійних умінь, необхідних для ефективного реалізації діагностичної, прогностичної, конструктивної, формуючої, комунікативної, аналітичної функцій за основними напрямками роботи вихователя: створення умов розвитку творчої особистості в дитячому колективі; індивідуально-корекційної роботи з вихованцями; взаємодії з іншими суб'єктами соціального оточення дітей для реалізації цілей та завдань виховання.

Змістовними характеристиками даного компоненту готовності виступають: вміння використовувати в практичній діяльності набутті знання, здатність до інтерпретації і використання у виховному процесі різноманітної інформації, до пошуків форм і змісту щодо реалізації педагогічної діяльності на інноваційному рівні, формування креативного мислення студентів; а також вмінням будувати взаємовідносини, спрямовані на формування творчої особистості дитини та підвищення рівня педагогічної творчості майбутнього вчителя. Професійно важливими якостями в структурі інтелектуально-операційного компонента готовності педагога: педагогічне мислення, професійна працездатність, активність, педагогічні здібності, творча самореалізація.

Змістовними характеристиками **оцінювально-рефлексивного компоненту** готовності до позакласної роботи є вміння: накопичувати і систематизувати інформацію щодо результатів виховних впливів, аналізувати їх ефективність, динаміку вихованості дітей; участі окремих вихованців у організації і проведенні позакласних заходів; аналізувати досягнення у виховній роботі, виявляти припущені помилки і недоліки; аналізувати ефективність своєї педагогічної діяльності, визначити особистісні і професійні обмеження; оцінювати дійсний рівень своєї професійної підготовки; усвідомлювати потреби, визначити шляхи професійної самоосвіти, самовиховання та систематичної самостійної роботи з професійного самовдосконалення. Значущими професійними якостями тут виступають самостійність, самокритичність, професійна самооцінка, самоконтроль. Оцінювально-рефлексивний критерій готовності характеризує майбутнього педагога з точки зору його вміння аналізувати результати своєї педагогічної діяльності, усвідомлення ним свого дійсного рівня

професійної підготовки до реалізації виховної роботи, а також усвідомлення потреби і активності в професійній самоосвіті, самовдосконаленні.

З огляду на те, що суттєву роль у системі професійної підготовки майбутнього вчителя відіграє педагогічна практика, її можна використати як засіб формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи. Серед різноманітних видів практики у педагогічних ВНЗ чільне місце належить позашкільній. Саме вона стає для студента першою спробою самостійної педагогічної діяльності. На особистому досвіді студент-практикант має змогу переконатися у правильності вибору професії, у необхідності самопізнання, самоосвіти і самовдосконалення. У результаті виникають сприятливі умови для розширення, поглиблення і закріплення професійно-педагогічних знань; формування комунікативних, перцептивних, організаторських здібностей майбутнього учителя; набуття якостей, які характеризують професійну компетентність і визначають рівень готовності до педагогічної діяльності. У процесі практичної діяльності удосконалюються уміння та навички з методики виховної роботи з дітьми в умовах літніх канікул; набувається досвід самостійної організації життя та діяльності тимчасового дитячого колективу; формується стійкий інтерес та повага до професії педагога; вироблення творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності [7, с. 75], що є необхідним у підготовці майбутніх учителів до позакласної роботи.

У Положенні про оздоровчий заклад у пункті 2.9 зазначено: «Дитячий оздоровчий заклад веде пропаганду здорового способу життя, забезпечує дітям, які перебувають у ньому: захист життя і здоров'я; належні умови для повноцінного оздоровлення та відпочинку, розвитку їхніх творчих здібностей, занять фізичною культурою, туризмом, природоохоронною та краєзнавчою роботою, суспільно корисною працею, оволодіння іншими корисними навичками тощо; добровільний вибір видів діяльності та дозвілля» [4, с. 4]. А тому студент під час позакласної роботи повинен виконати такі основні завдання: відновлювати фізичні та духовні сили учнів; підвищувати ерудицію дітей, навчати їх споживати духовні цінності; розвивати здібності та інтереси школярів, залучати до активної творчої діяльності; реалізовувати їхню потребу у вільному спілкуванні.

З огляду на названі структурні компоненти професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до позакласної роботи з учнями загальноосвітньої школи. нами визначено умови відповідної готовності студентів: поєднання теоретичної та практичної підготовки, а також забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і студентів з метою розвитку у останніх самопізнання та саморефлексії.

Завдання спецкурсу «Позашкільна педагогічна практика» спрямовані на формування знань, необхідних студенту для роботи в оздоровчих установах. Це здійснюється під час розгляду актуальних для працівників оздоровчих установ питань, а саме: особливості виховної роботи з дітьми у літніх оздоровчих закладах; охорона життя та здоров'я дітей в літніх оздоровчих закладах; зміст, форми та методи роботи з дітьми в літніх оздоровчих закладах; організація самоврядування в дитячому колективі; планування виховної роботи в літній період; організація спілкування з дітьми в умовах роботи тимчасово створеного колективу; особливості виховної роботи в оздоровчих закладах з соціально дезадаптивними школярами, дітьми з дитячих будинків, шкіл-інтернатів [7, с. 79–84].

Логічним продовженням вивчення теоретичного курсу є практична підготовка, яка проходить на інструктивно-методичному зборі студентів. Його робота побудована на принципах безпеки життя та здоров'я дітей, пріоритету індивідуальних інтересів особистості дитини, її самореалізації, гуманного характеру стосунків, конфіденційності у вирішенні особистих проблем та конфліктів дітей, варіативності програм та їх реалізації. На інструктивно-методичному зборі створюються загони студентів, які придумують загонам назву, девіз, промовку, емблему, форму, колективно планують, готують та проводять різні конкурси, свята, вечори тощо.

Засвоєння студентами технологій виховного процесу, оволодіння методикою окремих форм роботи здійснюється під час роботи майстерень, клубів, студій: «Здоров'я», «Художньо-прикладне мистецтво», «Масово-затійна робота», «Майстерня колективних творчих справ», «Марафон ігор», «Справи в загоні», «Пісенний вернісаж», «Рухливі ігри», «Підліток», клуб «Турист». Так, під час роботи художньо-прикладної майстерні студенти навчаються випускати газети, блискавки, листівки, подяки, використовуючи для цього підручний матеріал. У майстерні «Справи в загоні» студенти набувають досвіду роботи з організації самоврядування в умовах тимчасово створеного різновікового дитячого колективу. Вони презентують назви загонів, розробляють та захищають творчі проекти щодо організації та проведення табірної зміни з дітьми. Важливою умовою на шляху до майбутньої

професійної діяльності є залучення студентів до безпосередньої участі в названих видах діяльності, що викликає в них прагнення до самореалізації, самоутвердження та самовдосконалення.

На інструктивно-методичному зборі студентам надавалась можливість самостійно планувати роботу, визначати цілі та завдання, моделювати та проводити різні форми роботи з дітьми: свято акторської майстерності, конкурс малюнка на асфальті, проведення тематичних днів у таборі (день природи, день гумору, день України, день іменинника, день творчості). Так відбувається органічний перехід від теорії до практики, де формується перший досвід організації та проведення виховної взаємодії з дітьми. Інтеграція цих форм організації навчання сприяє поповненню знань стосовно різних форм і методів роботи в оздоровчому закладі; виробленню практичних умінь та навичок організації життя та діяльності тимчасово створеного дитячого колективу; реалізації особистих якостей, розвитку організаторських та комунікативних здібностей студентів.

Результати опитування студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського переконують у ефективності поєднання названих форм навчальної роботи, оскільки майбутні вчителі за період підготовки до проходження літньої педагогічної практики відкривають у собі організаторські, перцептивні здібності, творчий потенціал, розвивають навички спілкування, вміння налагоджувати контакт, уникати конфліктів, імпровізувати, виступати перед аудиторією, згуртовувати дітей у активний колектив, мають можливість відчувати себе у ролі дітей, самоствердитись, здобути впевненість у собі та бажання до професійного самовдосконалення. Із 1000 студентів ВДПУ, які проходили літню позашкільну практику, 30% отримали подяки, грамоти від дитячих та педагогічних колективів, 70% захистили проходження практики на оцінку «відмінно».

Важливим показником готовності до роботи з дітьми в літній період є самооцінка студентів. Вони по-різному оцінили рівень своєї готовності до роботи в оздоровчих установах. Серед 72 студентів 4 курсу інституту фізичного виховання та спорту ВДПУ, 3 – поставили собі оцінку «задовільно», що становить 4% від загальної кількості опитаних студентів, 21 студент – «добре» (29%), 48 студентів – «відмінно» (67%). Результати самооцінки студентів роботи в оздоровчих установах ми висвітлили у нижчеподаній таблиці 1.

Таблиця 1

Компоненти готовності	Змістовні характеристики компонентів готовності	Кількість студентів, які мали досягнення у роботі з дітьми	Кількість студентів, у яких виникли труднощі у роботі з дітьми
<i>Мотиваційно-вольовий</i>	Психолого-педагогічне налаштування	12	23
	Невпевненість, відсутність досвіду, страх перед майбутньою діяльністю	21	8
	Віковий бар'єр	3	15
<i>Інтелектуально-операційний</i>	Теоретична підготовка	4	-
	Уміння налагодити дисципліну дітей	7	32
	Рівень методичної підготовки	7	46
	Володіння методикою роботи з різновіковим загоном	5	57
	Рівень знань про психолого-фізіологічні особливості дітей із шкіл-інтернатів, спецшкіл	4	29
	Володіння методикою роботи з важковиховуваними дітьми	3	14
	Врахування принципів виховання	5	36
	Підготовка до роботи з дітьми шестирічного віку	2	8
	Уміння налагодити стосунки з педагогічним колективом, адміністрацією табору	18	19
	Уміння спілкування з аудиторією	7	23
	Уміння знаходити індивідуальний підхід до дітей	5	67
<i>Оціночно-рефлексивний</i>	Сумніви щодо правильного вибору професії	5	60
	Уміння визначати динаміку рівня вихованості дітей	4	42
	Уміння визначати результативність виховної роботи	6	30
	Здатність виявляти припущені помилки та недоліки	3	17
	Потреба у професійному самовдосконаленні	2	22

Із наведеної таблиці можна зробити висновок, що більшість студентів позитивно оцінюють свою діяльність під час педагогічної практики. Проте, у багатьох студентів (93%) від загальної кількості опитаних виникли труднощі в інтелектуально-операційному компоненті. Це означає, що у майбутніх учителів відсутні вміння та навички поєднувати теорію з практикою, оперувати набутими знаннями. У значної кількості студентів (50%) виявились труднощі, пов'язані із мотиваційно-вольовим компонентом, змістовою характеристикою якого виступають психолого-педагогічне налаштування та невпевненість, відсутність досвіду, страх перед майбутньою діяльністю.

Отже, оцінку формування готовності студентів до позакласної роботи з учнями в загальноосвітніх школах можна здійснити на основі визначених структурних компонентів (мотиваційно-вольовий, інтелектуально-операційний, оцінювально-рефлексивний). А важливими етапами підготовки студентів можуть стати вивчення теоретичних курсів та практична робота на інструктивно-методичному зборі.

Враховуючи труднощі, які виникли у студентів протягом позашкільної практики, перспективним бачиться вивчення даної проблематики в напрямі вдосконалення змісту спецкурсу «Позашкільна педагогічна практика», формування професійної спрямованості студентів на майбутню позакласну діяльність, діагностування рівня готовності студентів до позакласної роботи, психолого-педагогічного налаштування студентів на чітку диференціацію в оцінюванні педагогічної практики, подальшого вдосконалення з метою розробки методів діагностики впливу на формування готовності до творчої самореалізації майбутнього вчителя під час роботи в оздоровчих установах та оновлення змісту підготовки майбутніх учителів у сучасній соціально-педагогічній ситуації.

Список використаної літератури

1. Богданова Г. П. Школьникам – здоровый образ жизни (Внеурочные занятия с учащимися по физической культуре) / Г. П. Богданова. – М. : Физкультура и спорт, 1989. – 192 с.
2. Волков Л. В. Физическое воспитание учащихся : учебно-методическое пособие / Л. В. Волков. – К. : Радянська школа, 1988. – 184 с.
3. Деминский А. Ц. Основы теории и методики физического воспитания / А. Ц. Деминский. – Донецк, 1995. – 520 с.
4. Державна програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року // Позакласний час. - 2004. – № 9–16. – С.3–8.
5. Державні вимоги до системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді // Фізичне виховання в школі. – 1999. – № 3. – С. 29–32.
6. Карпова І. Б. Фізична культура та формування здорового способу життя : навч. посібник / І. Б. Карпова, В. Л. Корчинський, А. В. Зотов. – К. : КНЕУ, 2005. – 104 с.
7. Навчальні програми: педагогіка школи, історія педагогіки, методика виховної роботи, основи педагогічної майстерності, педагогічна практика / М. І. Сметанський, В. І. Шахов, В. М. Галузяк, І. Л. Холковська, О. В. Акімова, О. В. Столяренко, Н. Б. Хамська. – Вінниця : Континент-Прим. – 2004. – 116 с.
8. Педагогическое физкультурно-спортивное совершенствование: учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Ю. Д. Железняк, В. А. Кашкаров, И. П. Кравцевич ; [под ред. Ю. Д. Железняка]. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 384 с.
9. Тарасова С. М. Професійна готовність майбутніх менеджерів до управлінської діяльності / С. М. Тарасова // Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2006. – Випуск № 68. – С. 201–204. – (Серія «Педагогічні науки»).

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор М. І. Сметанський.